

М.В. Шабовіч

## НЕКАТОРЫЯ ВЫПАДКІ МНОЖНАЙ МАТЫВАЦЫІ АКАЗІЯНАЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ У БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ 20-30-х гг. XX ст.

Не выклікае сумнення ў лінгвістаў той факт, што даволі значная частка лексем сучаснай беларускай літаратурнай мовы мае неадзіную словаўтваральную структуру, або множную матывацыю. Пацверджаннем гэтага з’яўляецца “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” [1], які сярод падобных адзінак разглядае такія дэрываты, як *беспарадкавы* (ад *парадак* і *беспарадак*) [1, с. 54], *вадамерны* (ад *вадамер* і *мераць ваду*) [1, с. 63], *выкупны* (ад *выкуп* і *выкупіць*) [1, с. 76], *дагістарычны* (ад *гісторыя* і *гістарычны*) [1, с. 93], *капрызнічаць* (ад *капрызнік* і *капрызны*) [1, с. 158], *моднік* (ад *модны* і *мода*) [1, с. 191], *уладалюб* (ад *уладалюбівы* і *любіць уладу*) [1, с. 371] і інш. Нямала такіх лексем адзначана і сярод аказіянальных дзеясловаў з беларускіх мастацкіх тэкстаў 20–30-х гг. XX ст.

**Апрыгожыць:** *Люба ў цяпле праяністага сонца твар апрыгожыць расой...* (Н.Вішнеўская). Слова матывуецца прыметнікам *прыгожы* і аказіянальным дзеясловам *прыгожыць*, які сустракаем у В.Маракова (*Тваю душу прыгожыў змрок...*) і А.Дудара (...*лясы прыгожаць ценьмі іх [песень] вясёлы срэбразвон*).

**Ацямрыць:** [Ярмо чужога ўладарства] *ацямрыла і затрымала на доўгія вякі наша культурнае і нацыянальнае развіццё...* (Я.Купала). Лексема матывуецца назоўнікам *цемра* і аказіянальным дзеясловам *цямрыць*, які таксама адзначаны ў Я.Купалы (*Туманамі песцілі, петлямі лапчылі, розгамі секлі, цямрылі багамі*).

**Ашлюбавец:** *Не сумуйце ж, лясы Беларусі, што мяне ашлюбую расстрэл* (П.Трус). Ад назоўніка *шлюб* або аказіянальнага дзеяслова *шлюбавец*, які ўжываў Власт (*Штодзённа ўскінаем мы гневам і помсту шлюбую на гроб!*).

**Ашлюбавання:** *Прыйдзе час... І пад сцягам чырвоным ашлюбуюцца з Нёманам Вісла...* (П.Трус). Ад назоўніка *шлюб*, або аказіянальнага дзеяслова *ашлюбавання* (П.Трус), або аказіянальнага дзеяслова *шлюбавання* (Власт), або аказіянальнага дзеяслова *шлюбавання*, адзначанага намі ў З.Бядулі (*Ночна-макавыя колеры, рэвалюцыйны знак жалобы, нябыцця ноч і пламень-кроў змагання шлюбуюцца ў адно*) і В.Шкодзіча (*Сонейка мілага косы вясняныя ... падаюць з неба, з зямлёю цалуюцца, здацца на вечнасць зышліся, шлюбуюцца*).

**Заагніць:** Будынак белы *заагніў* вачамі вокан двух паверхаў... (А.Аляксееў). Ад назоўніка *агонь* і аказіянальнага дзеяслова *агніць*, які, прынамсі, ужывалі З.Бядуля (*Чырвань тулава ярка іскравіць, агніць пад праменьнямі сонца-агнішча*) і С.Хурсік (*Ой, ты, гаю шоўказвонны, над табой агніць зара*).

**Забунтарыць:** ... *забунтарыла* [вёска] звонам вясны... (М.Багун). Ад назоўніка *бунтар* або аказіянальнага дзеяслова *бунтарыць*, які выкарыстоўвалі У.Дубоўка (... *прастор бунтарыць галава*), П.Трус (*Будзем разам змагацца, бунтарыць; ... яна ў прыстань камуны бунтарыць; ... год бунтарым мы на палях Беларусі квяцістае*), М.Нікановіч (*Бунтарыць думкі Першамайскае; Дзесьці бунтарыў салоўка*) і С.Ракіта (*Ў нас сілы юнацтва бунтараць...*).

**Завесніць:** (Ён у спевах сваіх мае веру, што жыццё яго *завесніць*; Жыццё тады *завесніць*... (М.Чарот). Лексема матывуецца назоўнікам *вясна*, прыметнікам *весні* і аказіянальным дзеясловам *весніць*, які адзначаны намі ў А.Вечара (*А туман пад мяжсою прылёг, а ў поглядзе радасці весніць*).

**Закрынічыць:** Кроў у нас хай *закрынічыць*; *Закрынічыў* пошчак навакол ад парванай струны аднэй (У.Дубоўка); Людзі кажуць – у сэрцы дзяўчыны *закрынічыла* сінь васілька (З.Бандарына); *Закрынічыла* сэрца...; ... колькі плыняў жывых і даспелых *закрынічваюць* радасць прыстую! (Я.Пфляўмбаўм); *Закрынічыла* радасць ціхая ў грудзях... (А.Жаўрук); Мы не згінем! Песняй-лавай *закрынічым* у палёх (Ю.Таўбін); І ў сэрцы стамлёна-сцюдзёным ізноў *закрынічыла* кроў; І ізноў *закрынічыла* песнямі неспакойнае сэрца маё...; *Закрынічыў* уздым Адраджэння...; *Закрынічыла* радасць тварэння... (М.Машара). Слова матывуецца назоўнікам *крыніца* і аказіянальным дзеясловам *крынічыць*, які шырока ўжываўся ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20–30-х гадоў: *Радасць хвалямі крынічыць*; Заўсёды: позна, рана *крынічыць* фабрычным жыццём (А.Александровіч); Дзе нядаўна пад прыгонам пот *крынічыў* на паноў, — загула сталёвым звонам малатарня ў мужыкоў; Упіваўся крывёй малады брыгадзёр, што з грудзей поўных жыцця *крынічыла* (П.Трус); ... жыццё *крынічыць* і музыкі граюць...; .... бадзёрасць навокал *крынічыць*; Гукі тыя, здані той цёмнай ночы кроў *крынічаць* (У.Дубоўка); Чацвёрты год вялікі план стальной энергіяй *крынічыць* (А.Дудар); І ўспаміны чамусьці *крынічаць* над краінай лясністай маей! (А.Вольны); Дый на твары ў кожнай смех гуляе, радасць *крынічыць* (М.Нікановіч); Эх, дзявочыя сілы *крынічаць*! (Я.Пфляўмбаўм); ... спеў бяроз *крынічыць* (П.Броўка); У небе ён [хлапчук] лічыць калматых

кароў... Як гэта **крынічыць** ружовую кроў (А.Моркаўка); Эх вы, думкі золатазвонныя, эх ды стромені бяздонныя, век **крынічыць** у вас моладасць неўміручая, разгонная... (Р.Суніца); Што боль пякучых кпін... і гора, калі **крынічыш** сэрца ты [краіна]?; ... **крынічыць** сэрца гневу муць; ... з багнаў **крынічаць** крыніцы...; ... і **крынічыць** вяснянкай маёвай чар жыцця ў настроі маім; ... **крынічыць** пад снегам вада; Жыццё **крынічыць** далей вірам...; З надзеяй тайнай штось шукаю і ў сэрцы чымсь **крынічыць** кроў; І ў сэрцы **крынічыць** песенная брэдзь; ... **крынічыць** кроў уся агнём; Дык хай жа хмельна кроў **крынічыць**; У сэрцы хмельна кроў **крынічыць**... (М.Машара).

**Закрышталіць:** Яно [сонца] не ўцерпіць – праслязіцца, і слёзы **закрышталяць** у красе (Я.Пушча); ... у калоссах шнуроў **закрышталіць** [смех] (В.Маракоў); ... Часам кропля на саломцы **закрышталіць**, як сляза; **Закрышталіць**, заіскрыцца, ападзе яна [сляза] на дол... (М.Машара). Ад назоўніка **крышталіць** і аказіянальнага дзеяслова **крышталіць**, які мае наступныя ўжыванні: Каб гэта бясконца і жыць, і любіць, праменнем прэрэстым **крышталіць**; ... расою **крышталіць** кілім аксамітны; Будуць сінія вочы затое зноў узрочыстай казкай **крышталіць**; Хай барвуюцца, хай **крышталяць**, як восень заніззю журавін; Хай барвуюцца і **крышталяць**, можа ў іх напаткае прыгожае зірк...; Цымбаламі гукі **крышталяць**, і іх не заглушыць гармонік; Моц магутнай тайгі і яшчэ магутнейшай зямлі ў напевах ягоных [гімна] плыве, брыльянціцца, **крышталіць** (У.Дубоўка); Ціха хвалі **крышталілі** ў далі, – ў пералівах іх чуўся напеў; Яны ж [кроплі вады] моўчкі **крышталяць** кругі... (Я.Пушча); На дне жыцця яны [гады] **крышталяць** жывыя казкі старыны; Збіралі кволя лілеі, слязьмі **крышталілі** пясок (П.Трус); Мая душа **крышталіць** дыяментам (Я.Туміловіч); І таму так **крышталіць** раса, абліваючы ногі босыя (М.Дружына); Зоры ў небе сінім **крышталілі**, адрываліся, ніклі кудысьці... (А.Куст); Ў высі **крышталяць** зоранькі-вочы (Ю.Таўбін); А дзень такі гарачы, – **крышталіць** сонца даль... (М.Машара).

**Залучыніць:** Успаміны, часам, **залучыняць** (Ю.Лявонны). Ад назоўніка **лучына** і аказіянальнага дзеяслова **лучыніць**, які ўжывалі Я.Пушча (**Сэрца** радасць **лучыніць** усмешкай...) і А.Вольны (... і так шчыра **лучынілі** хаткі; Успаміны ў сэрцы **лучыняць**; Ой, баяліся й сівыя воўкі, іскрамётна **лучынілі** вокам...).

**Замяцежыць:** Прадонні Белавежа сваволлем **замяцежаць** (Ю.Лявонны). Ад назоўніка **мяцеж** і аказіянальнага дзеяслова **мяцежыць**, які ўжывалі З.Бядуля (... новая праўда **мяцежыць**...), А.Дудар (*Песні, песні!*

Даволі **мяцежыць** – ўспамінаць учарайшую быль), Т.Курбацкі (*Калі мяцежыць доля, узнясецца думак змах...*), П.Шукайла (*Страціў усё... Але Камінтэрн мяцежыць...*).

**Запажарыць:** *Хай твой [сонца] пламень светазарны запажарыць маю кроў!; Ваш дух юнацкі, бодры над краем запажарыў...* (З.Бядуля). Ад назоўніка *пажар* і аказіянальнага дзеяслова *пажарыць*, які таксама адзначаны ў З.Бядулі (*І валіцца сонца чырвоным шчытом, пажарыць дубы і барыны*).

**Зацымбаліць:** *Зацымбалілі цымбалы...* (Я.Купала). Ад назоўніка *цымбалы* і аказіянальнага дзеяслова *цымбаліць*, які сустракаецца ў кантэкстах Я.Пушчы (*Ужо гэтакі поўдзень буяе ў сэрцы маім маладым; у ім песні базыраць буяна і на новыя хочуць цымбаліць лады*), Я.Пфляўмбаўм (*...цымбаліў вецер...*) і С.Хурсіка (*Бары званчэй цымбалаць*).

**Узліхаманіць:** *За малінавай раццю-няхотай – ўзліхаманіла шпорамі конніца* (У.Хадыка). Ад назоўніка *ліхаманка* або аказіянальнага дзеяслова *ліхаманіць*, які таксама адзначаны ў У.Хадыкі (*На кані, на агністым кані, ліхаманіць зямлю красавік...* (У.Хадыка).

**Узмяцежыць:** *Бяжыць на ўзмяцежаны шлях за вёскаю вёска угрунь* (У.Хадыка). Ад назоўніка *мяцеж* і аказіянальнага дзеяслова *мяцежыць*.

**Ускрынічыць:** *Наш будзень шэры ўскрынічыць кроў* (М.Машара); *Хай слова ціхае ўскрынічыць кроў* (А.Бярозка). Ад назоўніка *крыніца* і аказіянальнага дзеяслова *крынічыць*.

**Успаветрыцца:** *Але, – ўспаветрыліся пырскі і стан у вільгаці застыў* (У.Дубоўка). Ад назоўніка *наветра* або аказіянальнага дзеяслова *наветрыцца*, які таксама адзначаны ў У.Дубоўкі (*Пярэстай вясёлкай наветрацца птушкі...*).

**Успажарыць:** *Ён тады неспакойны і грозны бараніў успажараны край* (А.Звонак). Ад назоўніка *пажар* або аказіянальнага дзеяслова *пажарыць*.

Як відаць з прыведзеных прыкладаў, неадзіная словаўтваральная структура, ці множная матывацыя, надзвычай характэрны для аказіянальных дзеяслоўных лексем. Зрэшты, гэтыя тэрміны хутчэй для мовазнаўцаў, чым для пісьменнікаў. Кожны аўтар ведае сапраўдны шлях дэрывацыі сваіх наватвораў.

### Літаратура

1. Бардовіч А.М., Круталевіч М.М., Лукашанец А.А. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы: Вуч. дапам. для агульнаадукац. школ, ліцэяў, гімназій. Мінск: Бел. навука, 2000. 413 с.

### М.В. Шабовіч

#### АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ ПРЭФІКСАЛЬНА-СУФІКСАЛЬНА- ПОСТФІКСАЛЬНЫЯ ДЗЕЯСЛОВЫ Ў БЕЛАРУСКІХ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ 20–30-х гг. XX ст.

Прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальныя дзеясловы ў літаратурнай мове ўтвараюцца ад назоўнікаў, прыметнікаў і дзеясловаў [1, с. 344]. У мастацкіх тэкстах 20–30-х гадоў XX ст. намі зафіксавана толькі некалькі падобных аказіянальных дэрыватаў, якія ўтвораны па наступных тыпах:

1) **прэфікс а- (аб-) + аснова назоўніка + суфікс -і- (-ы-) + постфікс -цца** = дзеяслоў са значэннем ‘стаць тым ці набыць прыметы таго, што названа (хто названы) ўтваральнай асновай’: *абнядоліцца* ‘набыць прыметы нядолі’: *Ты і вёскаю, ты і горадам абнядолілась, поле роднае* (Я.Купала); *абрадзініцца* ‘набыць прыметы радзін’: *Абрадзініцца ён [голаў] новых дзён папараць-кветкай...* (У.Жылка); *абынтэлігенціцца* ‘стаць інтэлігентам, набыць прыметы інтэлігента’: ... *няўжо я настолькі абынтэлігенціўся...* (М.Зарэцкі); *ажалобіцца* ‘набыць прыметы жалобы’: *Смуткам, распаччу вачэй прарубы вуліц ажалобіліся* (З.Бядуля). Дэрываты створаны ў адпаведнасці з малапрадуктыўным тыпам літаратурнай мовы [1, с. 344]. Адно слова – *абынтэлігенціцца* – падаецца ў некаторых слоўніках як размоўнае [2, с. 33]. Рускі адпаведнік гэтага дэрывата (*обинтеллигентиться*), як заўважыў М.А. Багданаў, ці не ўпершыню ўжыў А.П. Чэхаў у лісце да К.С. Аляксеева (Станіслаўскага) ў 1902 г. [3];

2) **прэфікс за- + аснова назоўніка + суфікс -і- (-ы-) + постфікс -цца** = дзеяслоў са значэннем ‘выканаць дзеянне, якое нейкім чынам суадносіцца з тым, што названа ўтваральнай асновай’: *забарыкадзіцца* ‘узвесці барыкады; схавацца, як за барыкадамі’: *Забарыкадзіўся Парыж між стромкакаменных абшараў* (З.Бядуля); тып аказіянальных;

3) **прэфікс за- + аснова назоўніка + суфікс -і- (-ы-) + постфікс -цца** = дзеяслоў са значэннем ‘выканаць дзеянне падобна таму, хто названы ўтваральнай асновай’: *запеўніцца* ‘выканаць дзеянне падобна пеўню;